

E-ISSN : 3023-4417

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Article Type : Research Article

Yıl: 2024 Sayı: 2

NOUS
Academy
Journal
PHILOSOPHY, POLITICS & RELIGION

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2024

Geliş Tarihi/Date Received : 29.02.2023

Kabul Tarihi/Date Accepted : 05.04.2024

Year: 2024 Issue: 2

Tekabüliyet Kuramının Metafizik Önermelere Karşı Durumu: İsim – Müsemma Tartışmaları ve İki Örnek Üzerinden Bir İnceleme

Condition of Correspondence Theory Towards Metaphysical Propositions: An Examination Through Two Examples and al-Ism wa al-musammā Discussions

Ahmet Hamdi Hacıcaferoğlu

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Master's Student

ahmethamdihacicaferoglu@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-6664-382X>

Atıf/Citation

Hacıcaferoğlu, Ahmet Hamdi. "Tekabüliyet Kuramının Metafizik Önermelere Karşı Durumu: İsim – Müsemma Tartışmaları ve İki Örnek Üzerinden Bir İnceleme". *Nous Academy Journal* 2 (2024), 15-26.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10972892>

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

İntihal/ Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism detected.

Araştırma & Yayın Etiği/Research & Publication Ethics

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Yayın etiği ihlalleri yazarın sorumluluğundadır.

This article has been reviewed by at least two referees. Violations of publication ethics are the responsibility of the author(s).

Öz

Tekabüliyet olarak doğruluk kuramı kısaca “bilginin nesnesine uygunluğu” yani bir ifadenin, önermenin, inancın, durum bildiriminin bir gerçeğe tekabül etmesi - denk düşmesi, onunla uygunluk halinde bulunması şeklinde tanımlanır. Buna göre doğruluk; bir önerme ile dünyadaki bir olgu (veya durum) arasındaki iki taraflı bir tekabüliyet ilişkisi olarak şekillenir. Dolayısıyla tekabüliyet kuramı hâlihazırda müşahade edilebilen, öznenen bağımsız gerçekler olarak bilinen dünyadaki şeyler hakkında bir doğruluk veya yanlışlık nitelemesi yapmayı mümkün kılar. Metafizik bir inancı yahut ahlaki bir yargıyı belirten önermelerin epistemolojik değerlerinin saptanması tekabüliyet kuramıyla başarılmaz gibi görünmektedir. Bu makalenin amacı tekabüliyet kuramının metafizik önermeler karşısındaki konumu saptamaktır. Bunu yaparken öncelikle tekabüliyet kuramının ne olduğu ve Aristoteles’ten Kant’a kadar doğruluğun nasıl anlaşıldığı konuşulacaktır. Sonrasında *İncil*’de *Koloseliler 1:15*’te geçen “görünmeyen tanrının görünümü” ifadesinin çözümlemesi yapılacaktır. Bunu takiben tekabüliyet kuramının kelimelerdeki isim - müsemma tartışmaları ile bağlantısı, tarihi olarak tekabüliyet kuramının gelişimine dâhil edilebilirliği incelenecek, Yunus Emre’nin “ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm” ifadeleri bu tartışma bağlamında kısaca tahlil edilecektir. Nihayetinde tekabüliyet kuramının burada ele alacağımız metafizik ifadeleri doğrulayıp doğrulayamayacağına dair bir yargıya varılacak ve kuramın metafizik önermeleri müstakil olarak doğrulayamayacağı sonucuna varılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Tekabüliyet kuramı, Kelam, İsim - Müsemma, Doğruluk kuramları

Abstract

The correspondence theory of truth is briefly defined as “the correspondence of knowledge to its object”, that is, the correspondence of an expression, proposition, belief, or statement of situation to a truth. According to that, it’s accuracy takes shape as a two-way correspondence relation between a proposition and a fact (or situation) in the world. Therefore, the correspondence theory makes it possible to make a characterization of truth or falsity about things in the world that are currently observable, known as subject-independent facts. That is, a proposition is true if and only if there is a situation corresponding to it in reality. This means that truth is an objective reality established by the connection between propositions and facts, and also contrasts with theories of truth that say truth depends on one’s point of view or what one believes. Correspondence theory provides the basis for all theories of truth. It can be said that Aristotle’s statement, “to say of what is that it is not, or of what is not that it is, is false, while to say of what is that it is, and of what is not that it is not, is true” is the most cited place regarding the theory of correspondence. As can be said based on this definition the correspondence theory is an approach to reality, defined as the conformity of true knowledge to its object, that keeps the possibility of true knowledge registered only with the experienceable, observable world. This approach to reality does not have a separate form, and throughout history, with various interpretations, it has sometimes focused on a subject-independent reality and sometimes on a subject-centered reality. Historically, most of the proponents of correspondence theory have been metaphysical realists. Despite this, it is not a necessity to establish a correspondence theory on the basis of metaphysical realism. It is possible, for example, to accept that facts in the external world will determine which propositions are true or false, and at the same time that the world (and its facts) is nothing more than a collection of ideas in the mind of a supreme being. When we look at the historical voyage of the theory, it can

be seen that philosophers who consider truth as the conformity of knowledge to its object generally base their equations on a metaphysical principle. In its historical transformation, for Aristotle the correspondence theory appeared as a compatibility between the knowledge in the mind and what actually appears in reality, for Aquinas as the compatibility of the knowledge of the object with that in the design of a higher and more comprehensive truth -God- in and as a mathematical certainty for Descartes. In the process that started with Kant, the criteria of truth began to be questioned. Al-ism wa al-musammā discussions in the Kalam tradition can also find a place in the historical voyage of the theory, in the transition from Aristotle to Aquinas. Considering that in Aquinas, the correspondence between God's knowledge and what exists constitutes truth, the al-ism wa al-musammā discussions can be considered as an intermediate form of correspondence theory that is both subject-based and object-based. From this point of view it seems that determining the epistemological values of propositions expressing a metaphysical belief or a moral judgment cannot be achieved with the correspondence theory. In this article, firstly, what the theory of correspondence is and its historical voyage will be discussed, and then the expression "the image of the invisible god" in the *Bible* in *Colossians 1:15* will be analyzed. Following this, the connection of the correspondence theory with the isim - müsemma discussions in the kalam tradition, its historical inclusion in the development of the correspondence theory, and Yunus Emre's statements "I took shape in flesh and bones and appeared as Yunus" will be examined in the context of this discussion. Let us point out here that al-ism wa al-musammā discussions are an extension of the mutakallims' discussions about adjectives. Kalam scholars (mutakallims) have discussed the issue of al-ism wa al-musammā, specifically the relationship between noun and adjective, person and adjective, since some of Allah's attributes are also His names. It is thought that Muslim mutakallims tended to investigate the relationship between the divine attributes and the essence of God, based on the Christians' explanation of the understanding of God as "three separate entities of a single body". Based on all this and what we mentioned above ultimately, a judgment will be made as to whether the correspondence theory can confirm the metaphysical statements we will discuss here.

Keywords: Philosophy, Correspondence theory, Kalam, Al-Isim wa al-musammā, Theories of truth

Giriş

Doğrunun ne olduğu ile doğruluğun ölçütlerinin ne olduğu birbirinden farklı iki sorudur. Doğrulukla alakalı bazı kuramlar doğrunun tabiatını tanımlar, bazıları ise bir önermenin doğruluğunu belirlemek üzere ölçütler sunar. Tekabüliyet olarak doğruluk kuramı da bize bir önermenin doğruluğunu neyin belirleyebileceğine dair ölçütleri söyler.¹

Dar anlamda tekabüliyet olarak doğruluk, bir önermenin gerçeğe karşılık gelmesi şeklinde tanımlanır. Yani bir önerme ancak ve ancak gerçekte ona karşılık gelen bir durum varsa doğrudur. Bu doğruluğun, önermeler ve olgular arasındaki bağlantıyla kurulan nesnel bir gerçeklik olduğu anlamına gelir ve aynı zamanda doğrunun kişinin bakış açısına veya neye inandığına bağlı olduğunu söyleyen doğruluk kuramlarıyla tezat oluşturur.² Gerçek, bu anlamda, bir duruma -

¹ Harry Burrows Acton, "The Correspondence Theory of Truth", *Proceedings of the Aristotelian Society* 35 (1934 - 1935), 178-179.

² Marian David, "The Correspondence Theory of Truth", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022), 1-2.

gidişata- uygunluğunu tanımlayan bir ifadenin ilişkisel özelliği olacaktır. Gidişat, dış dünyadaki olgulara, işleyişe, olan şeye tekabül eder. Mesela pencereden baktığımızda dışarıda bazı arabaların park halinde durduğunu gördüğümüzü düşünelim. Bunu tasvir edebileceğimiz bir dil olmasa dahi o arabaların orada olduğunu biliriz. Bu gidişatın, olgunun varlığı dilden bağımsızdır ama dil ile bir tanım kazanır ve doğru veya yanlış olmak üzere nitelenebilir olur. Doğru önerme dediğimiz ise bu olguyu –dünyada müşahade edilebilen bir gidişatı– olduğu şekliyle dile getiren, tanımlayan ifadedir. Şu önermeyi ele alalım:

“İzmit, Sakarya'nın batısındadır.”

Bu önerme bize bir harita çıkarır. Gelişigüzel bir şekilde –kelimeleri oluşturan sembolleri ve bunların dış dünyadaki bir şeyi tanımladığını peşinen kabul ederek– cümledeki kelimeleri dünyamızla ilişkilendiririz. Bu yerler gerçekte vardır ve tarif edildiği şekilde birbirlerinin doğusunda ve batısında konumlanmışlardır. Yani önerme dünyadaki bir gerçekliğe tekabül eder. Tabi önermedeki isimlerin, doğuda ve batıda olma durumlarının da ön kabul isteyen birer hal olduklarına, dış dünyadaki şeyleri tanımlamak için bu kabullerin genel geçer olduklarına zihnen ikna olmuş olmakla bu haritalama işlemi gerçekleşmektedir. Haritalama dediğimiz süreç, gözlemlenen nesnenin öznenin algısıyla alınışı, sonra sözlü olarak dilde bir yoruma dönüşmesi ve son olarak da yazılı halde ifade edilmesiyle hitama ermektedir. Tekabüliyet olarak doğruluk ilişkisi işte bu şekilde nesne, algı ve onu ifade eden sembol arasındaki bir çeşit harita olarak tasvir edilebilir. Tabi bu sürecin tekabüliyet olarak isimlendirilmesi de Türkçe literatürde pek tercih edilen bir durum değildir. Türkçede tekabüliyet kuramı “correspondence” teriminin “uygunluk” olarak çevrilmesiyle “doğruluğun uygunluk kuramı” olarak bilinmektedir. Bu uygunluk kavramının bir çeşit “denk düşme” ilişkisini anlatmaya çalıştığını fakat “correspondence” ile anlatılmaya çalışılan karşılıklılık halini tam izah edemediğini düşünmekteyiz. Tekabüliyet kavramı bu karşılıklılığı daha sarıh bir şekilde anlatması hasebiyle tercihe şayan bulunmuş ve makalemiz de bu minvalde inşa edilmiştir.

Felsefe tarihine kısaca göz attığımızda tekabüliyet kuramının müstakil olarak ele alındığı bir esere işaret edilemeyeceğini fakat kuramın doğru bilgi ile alakalı tartışmalar içerisinde sıklıkla zikredildiğini görmekteyiz. Konuyu başlı başına inceleyen, Harun Tepe tarafından yazılmış ve makalemizin de kaynakları arasında yer alan *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, kurama hasredilmiş Türkçe tek eserdir. Bunun yanında Joshua L. Rasmussen'in *Defending The Correspondence Theory of Truth* eserinden ileri bir okuma için istifade edilebileceğini düşünüyoruz. Makalemizde ise tekabüliyet kuramının doğru bilgiye hangi açıdan yaklaştığını, kuramın Kant'a kadar gelişen tarihi serüvenini kısaca inceledikten sonra kelimelerin geleneğindeki isim – müsemma tartışmalarına nasıl bağlanabileceğini, sonrasında bunun metafizik önermeler için nasıl bir doğrulanma imkânı doğurduğunu göreceğiz.

Tekabüliyet Olarak Doğruluk

Bir önermeyi doğru yapan, taşıdığı anlam ve onun gerçekteki karşılığıdır. Önermenin anlamı zihnimizde bütünlük kazanan kavramlar ve resimler aracılığıyla oluşur. Gerçek ise dış dünyada müşahade edilebilir olan olarak kabul edilir. Fakat gerçeğin ne olduğu, doğru bir önermenin gerçeğe nasıl tekabül ettiği tek kalemde cevaplanabilir sorular değildir.

Tekabüliyetin nesne merkezli ve gerçek merkezli olmak üzere iki türü vardır. Nesne merkezli tekabüliyet, bir yargının veya ifadenin ancak ve ancak yüklemi nesnesine tekabül ediyorsa doğru olması demektir. Bu da nesneyle iki çeşit iletişimi kapsar. Birincisi yargının öznesiyle yargının yöneldiği nesne arasında bir isnat/referans ilişkisi, ikincisi ise yargının yüklemi

ile nesnenin özelliği arasında bir tekabüliyet ilişkisidir.³ Gerçek merkezli tekabüliyet kuramı ise Russel'in "Fikir, ona karşılık gelen bir gerçek olduğunda doğrudur ve karşılık gelen bir gerçek olmadığında yanlıştır" cümlesi ile özetlenebilir. Russell'in bu ifadesi metafizik gerçekçiliği savunusunun önemli bir parçasıdır.⁴ Russell'in tasarladığı eşbiçimli (izomorf) ideal dilde, her anlamlı önermenin doğrudan aşına olduğumuz nesnelere karşılık gelen terimlerden oluşması veya bunların yine aşına olduğumuz nesnelere karşılık gelen başka terimlerle tanımlanması gerekliliği, sistemlerden ve kendi içinde tutarlı paradigmalardan bağımsız bir doğruluk anlayışını gösterir. Yine Wittgenstein'in resim teorisinde doğrunun bizden bağımsız olmasındaki gibi, eğer isimler veya resimler dış dünyadaki şeylerle bir tür uygunluk halindeyse buna doğru denir. O halde, tekabüliyet kuramının gerçekten yeter düzeyde açıklayıcı bir kuram olduğunu söyleyebilmek için, ondan önce gelen ve tekabüliyetin anlaşılır kıldığı bir olguyu tanımlayan, işlevsel bir 'hakikat' tanımına sahip olmamız gerekir.

Tarihsel olarak, tekabüliyet kuramının çoğu savunucusu metafizik gerçekçiler olmuştur. Buna rağmen bir tekabüliyet kuramının metafizik gerçekçilik üzerinden kurulması bir zaruret değildir. Örneğin dış dünyadaki gerçeklerin hangi önermelerin doğru veya yanlış olduğunu belirleyeceğini ve aynı zamanda dünyanın (ve onun gerçeklerinin) yüce bir varlığın zihnindeki bir fikirler toplamından başka bir şey olmadığını kabul etmek mümkündür. Kuramın tarihi serüvenine bakıldığında da doğruluğu bilginin nesnesine uygunluğu olarak telakki eden filozofların ekseriyetle bu denklemlerini metafizik bir ilkeye dayandırdıkları görülebilir.

Tekabüliyet Kuramının Tarihi Serüveni

Tekabüliyet kuramı doğrulukla alakalı tüm kuramlara bir temel teşkil eder. Protagoras'a nisbet edilen "bütün şeylerin ölçüsü insandır, var olanların olduğunun var olmayanların olmadıklarının" ifadesini, bir epistemoloji sorunu olarak doğruluğun görünürleşmeye başladığı yer olarak alabiliriz. Sofistlerin hakikatin mahiyetine dair özne merkezli bu gibi görüşleri önce Platon'un *Sofist* ve *Theaitetos* diyaloglarını, sonrasında da Aristoteles'in doğruluk tasvirini etkileyecektir.⁵

Platon, Theaitetos'a ilişkin olanların -"Theaitetos oturuyor" ve "Theaitetos uçuyor" önermelerini vererek- olduğu gibi dile getirilmesini doğru, olandan farklı bir şeyin söylenmesini ise yanlış olarak niteler. Burada bilginin nesnesine uygun düşen ifadenin doğru, nesnesini olduğundan farklı niteleyen ifadenin de yanlış olacağı fikrini hikâyeleştiren Platon'u Aristoteles'in *Metafizik*'teki meşhur ifadeleri tamamlayacaktır.⁶ "Olanın olmadığını veya olmayanın olduğunu söylemek yanlış, olanın olduğunu, olmayanın olmadığını söylemek doğrudur" sözünün tekabüliyet kuramıyla alakalı en çok atıf yapılan yer olduğu söylenebilir. Çünkü bir kuram olarak ilk defa bu sözlerde hayat bulmuş görünmektedir.⁷ Carneades'in ifadelerinde "bir önerme eğer sunulan nesne ile uyum içindeyse doğrudur, uyumsuzluk halinde ise yanlıştır" şeklinde bulunan kuramın bu haline daha önceki Platon ve Aristoteles yorumcularında da rastlamak mümkündür. Bununla beraber İbn Sina ve İbn Rüşd'de de tekabüliyet kuramının erken biçimlerini bulabiliriz.⁸

³ David, "The Correspondence Theory of Truth", 8.

⁴ Kevin Klement, "Russell's Logical Atomism", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020), 3.

⁵ Harun Tepe, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat* (İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2016), 32-33.

⁶ Tepe, *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, 38-39.

⁷ Charlene Elsby, "Aristotle's Correspondence Theory of Truth and What Does Not Exist", *Logic and Logical Philosophy* 25 (2016), 60.

⁸ David, "The Correspondence Theory of Truth", 10.

Thomas Aquinas Aristoteles'teki tekabüliyet anlayışını ontolojik olarak farklı bir boyuta taşıyarak doğru olan ve var olanın neredeyse aynı şeyler olduğu kanısına ulaşmıştır. *Summa Theologica*'da hakikatin (doğrunun) ilke olarak düşüncede olduğunu söyler.⁹ Bilme işi de bilinen şeye yaklaşma, ona benzeşme halinde yani bir uygunluğa yaklaştığı kadarıyla doğrudur. Burada ilke olarak bulunan doğru, her bilginin kendisinde doğrulandığı tanrı ve onun görünümü olan Mesih olarak idrak edilebilir fakat düşünceyle zihin arasındaki tam uygunluk fikri, ulaşılması güç bir gerçek idesi oluşturur. Eğer bilginin nesnesi olarak hâlihazırda müşahede edilebilen ve düşüncedeki tasvirle arasında eksiksiz bir tekabüliyet taşıyan şeyi kast ediyorsak, Mesih'in tanrının görünümü olduğu bilgisinin doğruluğunu teyit etmek güçleşir.

Aquinas'ın ontolojik görüşü kendi inanç sistemi içerisinde tutarlılık olarak doğruluk kuramının nüvelerini taşır gibidir ama metafizik iddialarını keskin bir tekabüliyet anlayışı üzerine kurar. Aquinas'ın dengeli formülü olan "şey ve akıl denklemi", doğrunun yalnızca düşüncelere ve yargılara değil aynı zamanda nesnelere veya kişilere de uygulanabileceği fikrine yer bırakmayı amaçlamaktadır.¹⁰ O hem yargı olarak hem de şey/kışi olarak gerçeği, İncil'e göre tanrı olan en derin hakikatten akan veya bu hakikatte temellenen bir şey olarak görmekteydi. *Yuhanna 14:6*'da geçen "yol, hakikat ve hayat benim" ifadelerinden mülhem bu doğruluk yaklaşımı, özne merkezli doğruluk anlayışını oluşturan metafizik – teolojik tartışmaların yolunu açmıştır.

Aquinas'la Anselm, doğrunun ancak tanrının tasarımında olduğu haliyle anlaşılması gerektiği konusunda birleşirler. Fakat Anselm diyaloglarında, doğruluğu aynı zamanda ne nesnenin ne de sözün kendisinde olan fakat sözdeki potansiyel halinde bir sağınlık olarak tanımlar. Buna göre olmayanın olduğunu ifade eden söz de yine bir gerçeği işaret etmesi bakımından sağınlık (doğrulama) taşımaktadır. Anselm'in bu doğruluk anlayışı nesne için de en yüksek hakikatte olduğu gibi olması -Tanrı'nın takdirinde- halinde geçerlidir. Önerme de nesne de aralarında tam bir tekabüliyet ilişkisi olduğundan değil "en yüksek hakikatte" olması gerekeni yerine getirdiği için doğrudur.¹¹ Aquinas ve Anselm'in tekabüliyet kuramıyla alakalı bu dokunuşları ve yeniden biçimlendirmeleri Descartes'ta daha kesin ve matematiksel bilginin arayışına kadar bir karşı yoruma veya değişikliğe maruz kalmadığını söyleyebiliriz.

Yöntem Üzerine Konuşma'da doğru olarak kabul edilecek şeylerin ancak kendilerinden şüphe duyulamayacak derecede açık ve seçik olarak kavranan şeyler olduğunu söyleyen Descartes, bilginin doğruluğunu öznenin bundan emin olması şeklinde ele alır.¹² Bu da bilgi nesnesinin bilginin doğruluğu veya kesinliğinin tespitinde daha sönük bir rol oynamaya başladığı, felsefede matematiksel kesinliğin arandığı bir rota değişimine sebebiyet vermiştir. Artık tekabüliyet kuramı yalın formunu terk edip Descartes'la beraber bir çeşit tutarlılık olarak doğruluk kuramına evrilme emareleri gösterir. Her olgunun kendi bağlamında gerçeklik kazandığı, bir şeyin doğruluğunun ancak bağlamı içinde mukayyet olduğu, önermelerin doğruluk derecelerinin bağlama uzaklık ve yakınlıklarına göre belirlendiği tutarlılık kuramı kısaca, zihindeki bir tasvirin daha evvel olan, apriori bilgiye uyumu olarak tanımlanır. Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşma*'da tanrının varlığının kesinliğini geometriyle alakalı ön kabullerin

⁹ Tepe, *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, 46-47.

¹⁰ F. L. van Becelaere, "A Summary Exposition of Saint Thomas Aquinas's Philosophy of Knowledge", *The Philosophical Review* 12/6 (1903), 616.

¹¹ Tepe, *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, 49-51.

¹² Renatus Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013) 99-100.

kesinliğine benzeterek izah etmesi,¹³ onun sisteminin iç tutarlılığı ile bir doğruluk anlayışı geliştirdiğini gösterir.

Descartes'ın etkilerinin, felsefesinin neredeyse her detayında sezinlenebildiği Leibniz'e göre zorunlu doğruların kaynağı olan insan tını akla dayalı ve olgusal doğruları bir yeter sebep varsa ve içinde çelişki barındırmıyorsa bilebilir. Yani doğruluk eğer kişinin kendisi dışında üzerine düşünebileceği şeyler varsa bunlara dayanarak kurduğu ifadelerindedir. Sonrasında Kant, bir nesnenin saf düşüncesinin kurallarının saptandığı transzendenal mantığı biçimsel mantıktan ayırırken doğruluğu bilginin nesnesine tekabüliyeti olarak kabul eder.¹⁴ Biçimsel mantıkta doğruluğun ne olduğu varsayımsal bir ön kabule dayanırken transzendenal mantık bütünüyle doğruluğun ne olduğunu sorgular. Bu yüzden Kant'ın transzendenal mantığı klasik tekabüliyet kuramının üstüne bilginin öznesini de aşarak doğru bilginin ediminin nasıl gerçekleşmesi gerektiğine odaklanır.

O halde Mesih'in bilgisinin, başta söylediğimiz önerme formundaki "İsa, görünmeyen tanrının görünümüdür" bilgisinin nesnesine uygunluğu, tekabüliyetin Kant'a kadar gelen hangi formunda kanıtlanabilir? Ya da bu bilgiyi tekabüliyet kuramıyla doğrulamak mümkün müdür? Bu soruların yanıtları için önce İncil'deki "görünmeyen tanrının görünümü" ifadesi açıklanmalı, ardından da kurama hangi saiklerden bağlandığı tespit edilmelidir.

Görünmeyen Tanrının Görünümü

*Kutsal Kitap'ta gerek Yeni Ahit'te gerekse Eski Ahit'te doğruluk ve tekabüliyet kavramları ile karşılanabilecek birçok ayet bulunur. Bunlardan konumuzun merkezinde yer alan *Kolosaliler 1:15*'teki ifadede İsa'nın, görünmeyen tanrının görünümü -image- olduğu söylenir. İlk bakışta bu tanımda tanrı ideasının, görünmez ve aşkın olanın, Mesih'in bedeninde kendini gösterdiği ve buradan kendi varlığına dair bir delil sunduğu anlatılmakta gibidir. Peki, doğru önermenin ancak ve ancak dış dünyadaki gerçeklere tekabül eden önerme olduğu inancıyla, tanrının -gözle müşahade edilemez bir şeyin- imajı olarak vücut bulan İsa'ya inanç açıklanabilir mi?*

Aristoteles *Yorum Üzerine* kitabında düşüncelerin şeylerin tasvirleri (homoiomata) olduğunu söyler.¹⁵ Ama tam anlamıyla doğruluğu, düşüncelerin bir şeye veya gerçekliğe tekabül etmesi şeklinde tanımlamaz. "Homoiomata" Grekçe İncillerde ve Septuaginta'da¹⁶ benzerlik, imaj, form, temsil ve yakınlık manalarında kullanılmıştır. *Kolosaliler 1:15*'teki ifade ise "eikōn" yaygın anlamıyla tasvir/resim manasıyla karşımıza çıkar. Burada zihindeki bir kavramın dış dünyadaki bir suretle eşleşmesi söz konusu değildir. Fiil olarak "eikō" aslında bir kalıp kil veya metal gibi bir malzemeye bastırıldığındaki değişimi ifade eden endüstriyel bir terimdir. Malzeme basınç altında kalır ve bunun sonucunda bir eikōn yani orijinal bir prototipin seri üretilen hali, yeniden üretimi olan şey ortaya çıkar.¹⁷ Yani tanrının görünümü olan Mesih aslında onun aynı olmayan ama onun doğasının izini taşıyan bir reproduksiyonu, bir yeniden üretimidir. Şimdi bu noktada Frege'nin tekabüliyet kuramına itirazına¹⁸ değinmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Frege'ye göre

¹³ Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, 105.

¹⁴ Tepe, *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, 60-64.

¹⁵ Aristotle, *On Interpretation*, çev. E. M. Edghill (PDF: BOCC, 2020), 1.

¹⁶ Tanah'ın en eski Grekçe çevirisi.

¹⁷ Abarim Publications, "The New Testament Greek word: εἰκῶν", (Erişim 05.12.2023).

¹⁸ Gottlob Frege'nin tekabüliyet kuramıyla alakalı eleştirileri için bk. Markus Stepanians, "Why Frege Thought it to be "Probable" that Truth is Indefinable", *Logic, Truth and Arithmetic: Essays on Gottlob Frege*, 26/2 (2003), 331-345.

önerme ve gerçek tamamıyla aynıysa burada bir şeyin başka bir şeye tekabüliyetinden söz etmek makul değildir. Eğer önerme ve gerçek farklı özelliklere sahipse bu sefer de az ya da çok bir tekabülden söz edebiliriz. Bu durumdaysa tekabüliyet doğruluğu içermez çünkü az ya da çok doğru diye bir şey yoktur. Buradan hareketle söylenebilir ki, Mesih'in görünmeyen tanrının görünümü olarak nitelenmesinin salt tekabüliyet kuramıyla doğrulanabilir bir yanı bulunmamaktadır. Yine Aquinas'a göre ancak ilahi aklın önyargısındaki taşa uygun doğaya sahip olan bir taşa doğru denir.¹⁹ Yani bilginin kaynağı en keskin tekabüliyetçi anlayışta dahi sadece dış dünyadaki gerçeklik değildir. Bu nedenle, hakikatin öncelikle akılda, sonra da şeylerde bulunması iddiası da bizi, öznenin kurduğu sistemlerden tam bağımsız bir gerçeğe ulaştırmamaktadır.

İslam kelam geleneği de burada örnekleme aldığımız önermeyi tahlilimize benzer bir sonuç ortaya koyacak bir dilbilimsel tartışmayı içinde barındırır. Tarih boyunca itikadi anlamda mütekellimlerin birbirine muhalif oldukları bu konuda tekabüliyet kuramında olduğu gibi bilginin öznesi olan insan için bir doğruluk arayışı bulunmaz. Bunun aksine bu tartışma, bilginin öznesi olan insanın bilginin nesnesi olan tanrıyla alakalı vahiyden hareketle bir çıkarımda bulunma girişiminin sonucudur. Ve ortaya çıkış sebebi itibarıyla görülebilir gerçekliği ele alan bir önermeyi konu edinebilir görünmemektedir. Buna karşın bir uygunluk –tekabüliyet– durumu barındırması hasebiyle isim – müsemma tartışmasına eğilmekteyiz.

Tekabüliyet Kuramının İsim – Müsemma Tartışmaları ile Bağı

İsim – müsemma ilişkisi hakkındaki tartışmalar, mütekellimlerin sıfatlar hususundaki tartışmalarının bir uzantısıdır. Mütekellimler Allah'ın sıfatlarından bazılarının aynı zamanda onun isimleri de olması nedeniyle isim ve sıfat, zat ve sıfat ilişkisi özelinde isim – müsemma meselesini tartışmışlardır. Müslüman mütekellimlerin ilahi sıfatlarla tanrının zati arasındaki ilişkiyi, Hristiyanların tanrı anlayışını “tek vücudun üç ayrı varlığı” şeklinde açıklamalarından hareketle soruşturmaya yöneldiği düşünülmektedir.²⁰

İsim – müsemma tartışması, semantik ve ontolojik olmak üzere iki boyutta etüt edilebilir. Tartışmanın semantik boyutunda isimlerin –yani tekabüliyette gördüğümüz şekliyle ifadenin, bilginin– varlıkla, olanla ilişkisinin, Allah'ın isimleri ve ona nispet edilen manalar üzerinden şekillendiğini görmekteyiz. Burada isim ile kastedilenin, herhangi bir mana veya kavramı zihne ileten sembol veya söz olduğu bilinmektedir. Bu ismin taalluk ettiği şeye –nesneye– müsemma, bunların arasındaki tekabüliyet ilişkisine de tesmiye denmektedir. Dilbilimciler isim ve müsemmanın ayrı şeyler olduklarını, isimlerin devamlılığı olmadığını müsemmanın ise bazı durumlarda kalıcılık arz ettiğini –Allah'ın zati hususunda– söylemişlerdir.²¹ Yani ismin tekabül ettiği bir şey her zaman gözlemlenebilir olmayabilir veya müsemmanın bazı özellikleri itibarıyla bir isimlendirilme işlemine tabi tutulması güçleşebilir. Tartışmanın ontolojik boyutu ise isimlerin manalarının Allah'ın varlığıyla irtibatı hakkındadır. Burada mütekellimlerin bir kısmı Allah'ın isimlerinin bütün olarak Allah'ı tanımladığını ve isimlerin onun aynı olduğunu, bir diğer kısmı ise onun bu isimlerin ötesinde bir varlığı olduğunu yani isimlerin onun gayri olduğunu söylemişlerdir. Ehli Sünnet olarak nitelendirilen mütekellimler Allah'a birden fazla ismin izafe edilmesinin tevhid inancına aykırı olmadığını düşünmüşlerdir. Bunun aksine Mutezili tandanslı

¹⁹ Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, çev. Fathers of the English Dominican Province (Online Edition, 2017), Question 16. Truth.

²⁰ İlyas Çelebi, “Klasik Bir Kelam Problemi Olarak İsim-Müsemma Meselesi”, *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1 (1998), 103-104.

²¹ Çelebi, “İsim-Müsemma Meselesi”, 104-106.

düşünce ise ismi müsemmanın aynı olarak kabul etmenin Allah'ın varlığıyla beraber başka kadim varlıkları (onun isimlerinin tekabül ettiği müsemmaları) kabul etmek olacağını söyler.²²

Tartışmanın semantik boyutu ile ilgili Gazzali'nin farklı bir yorumu vardır. Ona göre varlık aslında, zihinde ve lafızda olmak üzere üç aşamadır ve bunların ilki gerçek, diğerleri izafidir. Bu üç aşamanın dilbilimsel anlamda birbirlerine yakınlıkları nedeniyle karıştırıldıklarından "isim müsemmanın aynıdır" gibi bir yanlış ortaya çıkabilmektedir. Gazzali buradan hareketle lafızların -isimlerin- eş anlamlı, farklı anlamlı ve iç içe geçmiş anlamlı olduklarını, eş anlamlılığı baz alarak ismin müsemmanın aynı olduğunun söylenemeyeceğini, iç içe geçmişliğin ise bir şeyin başka bir şeyi andırmasından fazlası olamayacağını söyler.²³ Bu bilgilerin de ışığında söylenebilir ki, isim-müsemma tartışması bir anlamda doğru bilginin imkânının sorgulanmasına benzese de özünde dilbilimsel bir tartışmadır. Fakat bilginin nesnesine uygunluğu veya uyumsuzluğu üzerinden tanrı ile alakalı doğru bilginin imkânını incelemek bağlamında tekabüliyet kuramının tarihi serüvenine dâhil edilebilir bir yanı vardır. Tartışmanın Allah'ın isim ve sıfatlarına mahsus halini biraz genişleterek, metafizik iddiası bulunan bir önermeye nasıl uygulanabileceğini de Yunus Emre'nin dizeleri üzerinden deneyimleyeceğiz.

Ete Kemiğe Büründüm Yunus Diye Göründüm

"Ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm.

Sıyrın eti kemiği, işte onun sesi, işte onun kendisi.

Ol kadiri kün feye kün, lütfedici sübhan benem.

Kesmeden rızık veren cümlelere sultan benem."²⁴

Yunus Emre'nin bu dizelerinde geçen ifadeler kimilerince pek tartışmalı ve şirk barındıran ifadeler olarak değerlendirilmiştir.²⁵ Ana akım tasavvufi düşünceye baktığımızda ise bu ifadelerde, fenafillah kavramı ile karşılanan tanrı ile bir olma, onun varlığında kaybolma ve ondan başka varlığın olmadığına farkına varma aşaması dile getirilmiştir. Biz ise bu ifadeleri bir önerme formuna döküp bu önermenin isim - müsemma tartışmasındaki aynılık - gayrılık konumlarıyla bağlantısını tespit çalışacağız.

Bu ifadelerden bir yargı cümlesi çıkarmak istediğimizde, isteğimize en uygun sonuç "Yunus, Rezzak olandır" cümlesi olacaktır. Şiirde geçen "kesmeden rızık veren" ifadesi Allah'ın "Rezzak" ismine tekabül eder. Eğer ismi müsemmanın aynı olarak kabul edersek bu yukarıda da anlattığımız gibi tanrının isimlerinin onun zatına eklenmediğini, tanrının bizzat o isimlerin bütünü olduğu sonucunu doğuracaktır. Yine aynı yaklaşımla bakarsak tanrının isimleri başka varlıklara izafe edilemez, yalnız onun varlığını tanımlamak ve onu isimlendirmek için kullanılabilir. Dolayısıyla Yunus Emre'nin bu ifadelerinden kendini tanrı olarak tanıttığı sonucuna varmak durumunda kalırız. Burada mantıksal bir denklemden bahsettiğimizi ve yalnızca önerme formuna alınmış bir cümleyi doğruluğa tekabüliyet meselesinin bir uzantısı olarak incelediğimizi hatırla tutalım. Şimdi burada ismin müsemmanın gayrı olduğunu kabul edersek, bu da tanrının

²² Muḥamad bin İbrahim Al-ḥamd, *Muṣṭalahāt fī Kutub al-Aqā'id* (Riyad: Dār Ibn Khuzayma, 2007), 79.

²³ Abū Hâmid el-Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerḥi Maânî Esmâ'illâhi'l-Husnâ* (Beirut: Dâr Ibn Hazm), 7-21.

²⁴ Hüseyin Özbay – Mustafa Tatçı, *Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 361.

²⁵ Detaylı bilgi için bk. Abdülkadir Dağlar, "Yunus ve Hafız ile Goethe ve Nüzhet Erman Dörtgeninde Ebussuud Efendi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015).

isimlerinin onu tanımlamak adına sonradan ortaya çıktığını ve isimlerin tanrının zatını yansıtmadığını söylemek olacaktır. Bu, Yunus Emre'nin ifadelerinden çıkaracağımız kelami sonucu farklılaştırır. Buna göre ismi müsemmadan ayırdığımızda tanrıyı tanımlamak için kullanılan isimlerin başka varlıkları tanımlamak için de kullanılabilirliğini görürüz. Çünkü onu tanımlamak için kullanılan isimler zatının birebir aynısı değilse yalnızca bilinmeyi bilme, tanımlanamayanı tanımlama için birer araçsa bu isimleri başka varlıklar da taşıyabilecektir. Dolayısıyla "Yunus, Rezzak olandır" önermesi gayrılık açısından Yunus'un tanrı olduğu iddiasını taşımaktadır denilemeyecektir. İki ihtimalde de isim ve müsemma arasındaki ilişki epistemolojik anlamda Yunus Emre'nin şiirinden çıkarılabilecek manaları kanıtlama istidadı göstermemektedir. Yine yukarıda tekabüliyet kuramının nesne merkezli yaklaşımıyla "İsa görünmeyen tanrının görünümüdür" önermesini doğru olarak nitelenemeyeceğini söylediğimiz gibi şiirden bir önerme formunda çıkardığımız cümlenin de doğrulanabilir bir gözlemlenebilirliği bulunmamaktadır. İki metafizik iddianın da tekabüliyet kuramı özelinde müşahede edilebilir bir akışın içerisinde olması durumu söz konusu değildir.

Allah'ın isimleri ve sıfatları konusunda aynılık – gayrılık meselesi, Mücessime ve Muattıla gibi ayrı uçlara gidecek tartışmaları kapsayan geniş bir meseledir. Fakat bilginin nesnesine uygunluğu bağlamındaki "İsa, görünmeyen tanrının görünümüdür" önermesi ve isim-müsemma tartışmaları bağlamında kısaca incelediğimiz "Yunus, Rezzak olandır" önermesi metafizik birer önerme olmaları açısından değerlendirmeye alınmışlardır. Ve iki önermenin de kendi içinde itikadi meselelerle derin bağları olması hasebiyle hem felsefenin doğruluk arayışında hem de kelim geleneğindeki bir tartışmada yönetsel olarak konu edilebilirlikleri vardır. Biz de incelememizi bu noktaya kadar tekabüliyet kuramı çerçevesinde, metafizik birer iddia taşıyan iki önermenin bu kuramın doğruluk anlayışına karşı konumunu göstermeye yönelik tuttuk. İkinci örneğimize bağlı olarak ele aldığımız isim – müsemma tartışmalarının kelami mezheplerin ayrışmalarıyla olan bağı ve diğer itikadi meseleler kelim araştırmacıları tarafından daha iyi tetkik edilebilecektir şüphesiz.

Sonuç

Metafizik bir teorinin, tekabüliyet kuramını tamamlayabilecek en mükemmel parça olacağı söylenebilir. Zihin birtakım sembolleri ve anlatım biçimlerini gerçekteki olguları, gidişatı tanımlamak için oluştururken, görünür olandan ötesine dair de bazı kavrayışlar geliştirmektedir. Bu görünenin ötesine dair algısını da yine kurduğu semboller şemasıyla açıklamak durumunda kalacaktır. Geçirdiği tarihi değişimi içinde tekabüliyet kuramı, Aristoteles'te bir nüve halinde zihindeki bilgi –sembol– ile gerçekte görünenin bir uygunluğu, Aquinas'ta nesnenin bilgisinin daha üst ve kapsayıcı bir doğrunun –tanrının– tasarımındakiyle uyumluluğu, Descartes'ta ise matematiksel bir kesinlik olarak görünmüş, Kant'la beraber başlayan süreçte ise doğruluğun ölçütleri sorgulanmaya başlanmıştır. Tüm bunlarla beraber, tekabüliyet kuramı doğru bilginin nesnesine uygunluğu biçiminde tanımlanan, doğru bilginin imkânını ancak ve ancak deneyimlenebilir, gözlemlenebilir dünya ile kayıtlı tutan bir gerçeklik yaklaşımıdır. Bu gerçeklik yaklaşımının müstakil bir formu olmadığı gibi tarih boyunca çeşitli yorumlarla bazen öznenin bağımsız bir gerçekliğe bazen de özne merkezli bir gerçekliğe odaklanılmıştır. Kelim geleneğindeki isim – müsemma tartışmaları da kuramın tarihsel serüveni içerisinde Aristoteles'ten Aquinas'a geçiş sürecinde kendine yer edinebilir mahiyettedir. Aquinas'ta tanrının bilmesindeki şeyle, var olanın uyuşmasının doğruluğu teşkil ettiği düşünülürse isim – müsemma tartışmaları da hem özne bazlı hem de nesne bazlı bir ara form tekabüliyet kuramı olarak telakki edilebilir.

Aristotelesçi anlamda tekabüliyetin doğru bilginin iktisabı hususundaki temel yargısına bakarsak bu haliyle kuramın metafizik bir iddia taşıyan hiçbir önermeyi doğrulamayacağı aşikârdır. Fakat tasavvufi izahından bağımsız olarak “Yunus, Rezzak olandır” önermesi ve itikadi bir kaideyi taşıması bağlamında “İsa, görünmeyen tanrının görünümüdür” önermesi bir inançlar kümesi içinde tutarlılık itibarıyla doğruluk değeri kazanabilir. Epistemolojik olarak doğru bilgiye yaklaşımımız da bilginin iktisabında özneyi veya nesneyi merkeze alışımıza göre şekillenir. Doğruluğu gerçeklikle yargı arasında bir tekabüliyet ilişkisi olarak kabul etmek, öznenin bağımsız bir doğrunun tüm anlatım biçimlerinden, insanın tarihi serüveninden önce var olduğunu, gözlemlenebilir gerçeklerle de bu doğrunun insan zihnince bilinebilir hale geldiğini de kabul etmektir. Dolayısıyla bir meta-dil, metafizik olarak doğruluk, öznenin neliğinden bağımsız olarak vardır. Ele aldığımız önermelerin iddiaları ise metafizik bir ön kabulle beraber içsel olarak tutarlı bir inançlar kümesiyle doğruluk değeri kazanabilir. Biçilen doğruluk değerinin, gerekçelendirmesi yapılmış bir inançlar kümesini veya bunun bir parçası olan tek bir ifadeyi epistemolojik olarak zayıflatacağının söylenebileceğini de düşünmemekteyiz.

Kaynakça

- Abarim Publications' Free Online Dictionary of Biblical New Testament Greek. Erişim 05.12.2023. <https://www.abarim-publications.com/DictionaryG/index.html>.
- Acton, H. B. "The Correspondence Theory of Truth", *Proceedings of the Aristotelian Society* 35 (1934), 177-94.
- Al-Ghazāly, Abw Hāmid. *Al-Maqṣad al-Asnā fy Sherḥi Maāny Asmā Allah al-Husnā*. Beirut: Dār Ibn Hazm, 2011.
- Al-ḥamd, Muḥamad bin İbrahīm. *Muṣṭalaḥāt fy Kutub al-Aqā'id*. Riyad: Dār Ibn Khuzayma, 2007.
- Aristotle. *On Interpretation*. çev. E. M. Edghill. PDF: BOCC, 2020. <https://www.bocc.ubi.pt/pag/Aristotle-interpretation.pdf>
- Aquinas, Thomas. *Summa Theologiae*. çev. Fathers of the English Dominican Province. Online Edition, 2017.
- Becelaere, F. L. Van. "A Summary Exposition of Saint Thomas Aquinas's Philosophy of Knowledge". *The Philosophical Review* 12/6 (1903), 611-628.
- Cohen, L. Jonathan. "The Coherence Theory of Truth", *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 34/4 (1978), 351-360.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelam Problemi Olarak İsim-Müsemma Meselesi". *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 103-104.
- Çelebi, İlyas. "İsim-Müsemma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/548-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dağlar, Abdülkadir. "Yunus ve Hafız ile Goethe ve Nüzhet Erman Dörtgeninde Ebussuud Efendi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015), 144-151.
- David, Marian. "The Correspondence Theory of Truth". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022), 1-25.
- Elsby, Charlene. "Aristotle's Correspondence Theory of Truth and What Does Not Exist". *Logic and Logical Philosophy* 25 (2016), 57-72.
- Klement, Kevin. "Russell's Logical Atomism". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020). 1-17.
- Özbay, Hüseyin – Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Patterson, D. "What Is a Correspondence Theory of Truth?". *Synthese*, 137/3 (2003), 421-444.
- Tepe, Harun. *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*. İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 1. Baskı, 2016.